

Kwartaalblad van de Vrienden Van Abbemuseum

Ketuta Alexi-Meskhishvili

Woord van de voorzitter <i>Het geweten van Eindhoven – Stefan de Bever</i>	3
Solotentoonstelling van Ima-Abasi Okon <i>Ritmische installaties vol klank en warmte – Nelleke Slofstra</i>	4
Fotoimpressie van <i>Dwarsverbanden Reshuffled</i> – Frank Bierkenz	6
<i>Radically Mine!</i> Thema ‘healing’ <i>Hoe leerlingen als jonge kunstenaar het ‘helen’ verbeelden – Hans van Doremalen</i>	8
“Het verleden moet in het heden getoond en geherinterpreteerd worden” <i>Jan Post in de ban van Kiefer – Jan Verheugt</i>	10
Kunst, moraliteit en oordeelsvorming <i>In hoeverre kunnen onze oordelen over kunst morele oordelen zijn? – Sofie Wierda</i>	12
Eindhovenaren kiezen een nieuw kunstwerk voor de stad <i>Een toelichting op het keuzeproces – Hans van Doremalen</i>	16
De Nachtwacht van Stijn Peeters: <i>Our Times, Moralized</i> <i>De ontwikkelingslijn in het werk van Stijn Peeters – Hannie Groen</i>	18
Interview met een vriend <i>Hein van Laarhoven – Jan Verheugt</i>	20
Niet om op te zitten (13) <i>Tony Cragg, One Space, Four Places (1982) – Els Grootemaat</i>	22
Tegen heilige huisjes <i>De verhouding tussen blasfemie en vrijheid binnen de kunst – Piet van Bragt</i>	24
“Schilderen is poëzie...” <i>In memoriam Jo Baer (1929-2025) – Lisette Almering</i>	26
Colofon en Musomanie	28

TENTOONSTELLINGSAGENDA (1 MEI '25 - 1 SEPT '25)

Raadpleeg de website van het museum voor actuele informatie.

Nieuwbouw Van Abbemuseum tijdelijk dicht van 4 maart tot 27 april.

4 oktober 2024 – voorjaar 2025 (Vitrine Van der Valk Hotel)

De keuze van Zeynep Dag

In de vitrine toont de internationale modeontwerper Zeynep Dag haar selectie uit de museumcollectie aan de hand van het thema zorgzaamheid voor elkaar.

9 april 2025 – 30 november (Het Oog) Making food out of sunlight

De Georgische kunstenaar Ketuta Alexi-Meskhishvili laat de kracht zien van beeld en herinnering in tijden van onderdrukking. Ze legt hier de nadruk op haar florale werken. Zo staan tulpen en andere bloemen symbool voor solidariteit.

17 april 2025 – 15 juni 2025 (Collectiegebouw)

Radically Mine! (16) – If I ruled the world... Imagine that!

Hoe zou de wereld eruitzien als jongeren het voor het zeggen zouden hebben? Een inspirerend scholierenproject waarin jongeren hun eigen kunstwerken maken en tentoonstellen.

17 april 2025 – 19 april 2026 (Collectiegebouw)

Dwarsverbanden, Multi-zintuiglijke collectiepresentatie

Topstukken, ondergewaardeerde werken en recente aankopen in een opvallend perspectief.

17 april 2025 – 19 april 2026 (Collectiegebouw)

Verborgene Verbanden

Presentatie van het tweede deel van het onderzoek Verborgene Verbanden (over het koloniale verleden en de gevolgen daarvan). Ditmaal aandacht voor onderdrukking en verzet op de plantages van Sumatra waar Henri van Abbe de tabak vandaan haalde.

10 mei 2025 – 21 september (Oudbouw) Solotentoonstelling Ima-Abasi Okon

VERENIGINGSNIEUWS

EXCURSIE

23 mei Kunstsammlung Nordrhein-Westfalen in Düsseldorf

K20 Marc Chagall (Early Works) en K21 Julie Mehretu.

ALGEMENE LEDENVERGADERING

11 juni

Op de agenda: jaarrekening en begroting én bestuurswisseling (waaronder overdracht voorzitterschap).

VRIENDENSALONS

Iedere tweede zaterdag van de maand om 15.00 uur organiseren we de Vriendensalon in het auditorium van het museum. Toegang voor leden is gratis. Introducé(e) welkom. Het programma is (onder voorbehoud) als volgt:

14 juni

Helmi Brugman

Reiservaringen keramiek in Japan

In juli en augustus zijn er geen salons.

Het geweten van Eindhoven

Woord van de voorzitter

Wat hadden we op 15 maart jongstleden weer een prachtige Vriendensalonbijeenkomst! Met René Erven, coördinator Architectuurcentrum Eindhoven en auteur van het boek *Eindhoven en de city, een debatgeschiedenis (1900-2000)*, die voor de tweede keer onze gastspreker was en dit keer een boeiende lezing hield over Eindhoven, haar stedelijke veranderingen en het debat eromheen. ‘Er zijn gedichten geschreven, liedjes gecomponeerd, spotprenten getekend en meer dan eens zijn er muren met protestleuzen beklad’. In de presentatie was genoeg ruimte om het gesprek aan te gaan, en kennis en ervaring uit het verleden met elkaar te delen. Hierdoor ontstond een interessante interactie, een dialoog tussen de onderzoeker en het geweten van deze stad, zo mag je ons wel noemen: de vrienden die mede deze stad hebben vormgegeven.

Nu wat nieuwtjes uit het museum. Het ingrijpende project van verduurzaming van het gebouw met een nieuwe klimaatinstallatie en speciale ledverlichting is inmiddels afgerond. En het volgende project staat reeds op stapel: de aanleg van een groenere buitenruimte die de nieuwe hoofdentree van het museum beter verbindt met de stad en zorgt voor een mooie ontmoetingsplek midden in de stad. Dit plan moet in het voorjaar van 2026 gereed zijn. Daarnaast is het museum in gesprek met kunstenaar Emilia Kabakov voor de realisatie van twee beelden in de voor- en achtertuin van het museum. Verderop in dit blad lees je over het keuzeproces van die beelden en een interview met Hein van Laarhoven die de financiering van het project coördineert.

Natuurlijk zijn we heel benieuwd wie de nieuwe directeur van het museum wordt. Men is nog druk doende met de afronding van de sollicitatieprocedure. Op het moment dat ik deze bijdrage aan het blad schrijf, is de kandidaat nog niet bekend. Ondertussen werden in de afgelopen tijd mooie bezoekersaantallen behaald en bestaat er veel aandacht vanuit de pers.

Dit was tevens mijn laatste bijdrage aan de KwArts als jullie voorzitter van de Vriendenvereniging. Ik heb dit altijd met veel plezier gedaan. Hier wil ik met name ook onze hoofdredacteur Jan Verheugt voor de altijd prettige samenwerking bedanken. Mijn benoemingstermijn zit er helaas op en tijdens de aankomende algemene ledenvergadering op 11 juni zal onze nieuwe voorzitter worden voorgesteld en benoemd. Veel dank aan alle dierbare vrienden, ik sluit af met mijn gebruikelijke slotzin: ‘tot ziens in het Van Abbemuseum’.

Stefan de Bever

Farewell

The last contribution of our chairman to this magazine, his term of office is over. During the annual meeting of June 11, a new chairman will be introduced and appointed. He thanks all dear friends for their trust.

Solotentoonstelling van Ima-Abasi Okon

Ritmische installaties vol klank en warmte onthullen onzichtbare systemen die ons lichaam en de wereld beïnvloeden

In haar tentoonstelling neemt Ima-Abasi Okon (Londen, 1981) je mee in een ervaring die verder gaat dan het visuele. Haar werk resoneert in de ruimte, met materialen, geluiden en ritmes die je niet alleen ziet, maar ook voelt. Verspreid over tien zalen ontvouwt zich een tentoonstelling die je fysieke en zintuiglijke waarneming uitdaagt en verdiept. Haar werk is te zien van 10 mei tot 21 september.

Tekening Benno Hartjens
(Technische dienst museum)

De titel van de tentoonstelling verradt door zijn unieke tekstuele textuur al iets van het ritmische en onvoorspelbare karakter van wat we in het Van Abbemuseum gaan zien en ervaren:

Incorporeal hereditaments like Love [can] Set(s) You Free, according to Kelly, Case, Dru Hill, Kandice, LovHer, Montel and Playa with 50 - 60g of -D,)e,l,a,y,e,d1;-O,)n,s,e,t2;- ;

Twee accentpunten vormen het kompas van deze tentoonstelling: het ene resoneert in het lichaam, het andere in het object. Samen markeren ze een trage, zintuiglijke route door erfgoed, klank en

belichaamde liefde. Ima-Abasi Okon weeft in deze nieuwe installatie referenties aan R&B-artiesten, juridische termen en lichamelijke sensaties tot een gelaagd geheel waarin het onstoffelijke tastbaar wordt, en het tastbare weer verdwijnt. Wat fluisterend begint, groeit uit tot een onderstroom van ritme, zorg en collectief geheugen.

Er is slechts beperkte, persoonlijke informatie beschikbaar over Okon. Ze lijkt de voorkeur te geven aan een focus op haar artistieke werk in plaats van op haar persoonlijke leven. In interviews en openbare gesprekken richt ze zich voornamelijk op haar kunst en de concepten die haar werk beïnvloeden.

Okon woont in Londen en Amsterdam en staat bekend om haar multidisciplinaire installaties. Zij combineert sculptuur, geluid en video om thema's te onderzoeken zoals metabolisme, de manier en snelheid waarop je lichaam voedingsstoffen omzet in energie. Ze toont hoe de aarde, net als het menselijk lichaam, voortdurend wordt uitgeput door systemen die diep verankerd zijn in onze samenleving. Haar werk reflecteert op de onzichtbare structuren die onze gezondheid beïnvloeden en belicht hoe we omgaan met uitputting, regeneratie en transformatie.

Op het moment van schrijven is nog niet bekend hoe de tentoonstelling er precies uit zal zien. Okons eerdere werk geeft echter een voorproefje van wat we kunnen verwachten. Zij creëert niet alleen visuele ervaringen, maar roept ook zintuiglijke reacties op door de manier waarop ze materialen en ritmes samenbrengt.

Een taal van objecten en materialen

In haar werk onderzoekt Okon hoe metabolisme niet alleen als biologisch proces, maar ook als een sociaal en cultureel fenomeen kan functioneren. In het Londense museum Tate Britain (2019) gebruikte ze alledaagse materialen, zoals plafondtegels die werden doordrenkt met een mengsel van morfine, insuline, echogel en goud, om de fysieke ervaring van metabolisme te benadrukken. Ze plaatste industriële airconditioners die met wisselende ritmes en snelheden geluid produceerden dat de ruimte vulde. Zo daagt ze je zintuigen uit om stil te staan bij onzichtbare processen.

Ook gebruikte ze palmolie en Courvoisier VS-cognac in handgemaakte glazen lampen, die een warme, gouden gloed verspreidden – een subtiele verwijzing naar de materiële en spirituele betekenis van stoffen in een koloniale context.

A Lasting Truth Is Change in het Van Abbemuseum

Okons werk was eerder te zien in het Van Abbemuseum als onderdeel van de groepstentoonstelling *A Lasting Truth Is Change* (2022). In deze context riep ze bezoekers op om zich neer te vleien op een tapijt en zich te laten meevoeren naar een staat van niets of alles. Dit werk stond in dialoog met iconen van de moderne kunst, zoals *Feuervogel* (1981) van Isa Genzken en *Monochrome blue* (1959) van Yves Klein.

Daarbij liet zij thee fermenteren tot kombucha. Dit drankje is een gefermenteerde thee die wordt gemaakt met een symbiotische cultuur van bacteriën en gisten (SCOBY). Kombucha heeft een licht bruisende, zure smaak en wordt vaak geprezen om zijn probiotische eigenschappen.

Internationale erkenning

Okons werk heeft brede erkenning gekregen in de internationale kunstwereld. In 2020 werd ze door kunstenaar Otobong Nkanga geselecteerd als winnaar van de BALTIC Artists' Award, een prestigieuze kunstprijz die wordt uitgereikt in Gateshead (Verenigd Koninkrijk). Deze prijs biedt kunstenaars een internationaal platform en omvatte een tentoonstelling bij het BALTIC Centre for Contemporary Art, evenals een geldbedrag om nieuw werk te ontwikkelen. Daarnaast heeft Okon deelgenomen aan verschillende prestigieuze residenties en fellowships, onder meer bij de Rijksakademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam (2019) en het Gasworks International Fellowship Programme in Harare, Zimbabwe (2018).

Wat te verwachten?

Okon nodigt in haar werk vaak uit om de onzichtbare structuren van het leven te ervaren. Van chemische processen in het lichaam tot bredere maatschappelijke transformaties. Dit zal in de tentoonstelling in het Van Abbemuseum niet anders zijn.

Reken erop dat Okon zowel je lichaam als geest gaat uitdagen en je zintuigen prikkelt! Haar werk creëert ruimtes voor reflectie, waarin materiële en immateriële systemen voelbaar worden. Met geluid, sculpturale ingrepen en ritmische structuren laat Okon niet alleen zien, maar vooral ervaren wat er onder de oppervlakte speelt.

Nelleke Slofstra

Bottom: When the— [After-the-world prosocial vivid therenssss and ongoingly] — is in the system, 2019
Polished steel, LED lights, hand-blown lead crystal, palm oil, and Courvoisier VS Cognac

Solo Exhibition

In the Spring of 2025, Ima-Abasi Okon's exhibition of new and existing work opens at the Van Abbemuseum. The London- and Amsterdam-based artist Okon works across sculpture, sound, and video to produce multilayered installations that draw upon on a wide range of subjects.

Dwarsverbanden Reshuffled

Een korte impressie

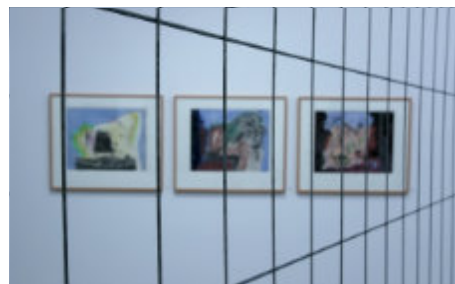
In het voorjaar van 2025 werd een deel van het Van Abbemuseum gesloten vanwege belangrijke klimaatwerkzaamheden. Deze hebben het gebouw verduurzaamd en zullen zorgen voor een betere bescherming van kunstwerken. Door deze werkzaamheden moesten de werken die te zien waren in de collectiepresentatie *Dwarsverbanden* tijdelijk een ander onderkomen vinden. Tot welke bijzondere uitdagingen dit leidde is te lezen op de website van het museum. De tentoonstelling die de relatie tussen kunst en klimaat onderzoekt, was te zien van 8 maart t/m 21 april.

Denk op basis van deze beelden vooral niet dat er geen bezoek aanwezig was tijdens de fotosessie. Uit privacy overwegingen wordt het publiek echter niet meer zomaar voor de camera gezet. Al heb ik daar voor deze ene keer wel wat spijt van. Een groepje jonge kinderen lag onder toezicht van hun begeleiders heerlijk te tekenen op de vloer van zaal 3. Ze lieten zich inspireren door alle werken om hen heen en hadden het grootste plezier.

Frank Bierkenz

Foto's Frank Bierkenz

weebers vastgoed advocaten

Focus en Samenspel

Weebers Vastgoed Advocaten NV is een advocatenkantoor gespecialiseerd in bouw- en vastgoed vraagstukken. Wij zijn werkzaam voor het bedrijfsleven, gemeenten, woningcorporaties en (institutionele) beleggers en mogen gerenommeerde partijen in het vastgoed tot onze cliëntèle rekenen. Op basis van onze brede kennis van de bouw- en vastgoedwereld adviseren en procederen wij voor onze cliënten. Een sterke combinatie! Onze kernwaarden zijn focus en samenspel met als doel het beste en meest duurzame resultaat te bereiken voor onze cliënten.

Gebiedsontwikkeling@vastgoed-advocaten.nl
040 21 20 400
www.vastgoed-advocaten.nl

JIJ
EN
HET
PARADIJS

de bever
architecten

caspar de haan
onderhoud & renovatie

schilderkunst. sinds 1749

Radically Mine! Thema ‘healing’

Hoe leerlingen als jonge kunstenaar het ‘helen’ verbeelden

Voor de zestiende keer vond dit jaar het project *Radically Mine!* plaats. Leerlingen uit het voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs werden uitgedaagd om het thema ‘healing’ te verbeelden. Nu de periode van voorbereiden en werken erop zit, is een aantal kunstwerken van deze leerlingen in het museum te zien tot 15 juni. Het is de moeite waard om hun visie en gedachten op dit thema uitgewerkt te zien.

De start in januari

Aan de hand van een lesbrieven en gastlessen zijn leerlingen in het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs op zestien scholen in Eindhoven en omgeving in januari gestart met het project *Radically Mine!* Dit jaar stond het thema *healing* centraal. De leerlingen hebben workshops aangeboden gekregen in het museum of op hun eigen school. Begin 2025 kregen zij een bijzondere inspiratiesessie van het Congolese kunstcollectief CATPC. Het werk van het CATPC was tot begin maart te zien in het museum. ‘Helen’ is voor dit collectief een belangrijk thema binnen hun werk, het genezen van de wond van het kolonialisme. Met de verkoop van hun eigen kunstvoorwerpen koopt CATPC grond terug en probeert lokale biodiversiteit te herstellen. Zie hiervoor ook het artikel *Objecten van hoop en heling* van Lisette Almering in *KwArts* 1 van 2025.

Drukbezochte opening
Foto's Hans van Doremalen

De leerlingen werden aan het denken gezet. Welke persoonlijke verhalen, dromen, visie roept het woord ‘helen’ bij je op? En vervolgens: hoe ga je dit verbeelden in het platte vlak of driedimensionaal? Welke kunstenaar of werken uit het museum hebben je geïnspireerd? Of ga je verder op zoek naar bronnen om geïnspireerd te raken?

Tijdens de lessen beeldende vorming zijn de leerlingen begeleid door eigen docenten. Het bleek op verschillende scholen dat de leerlingen onvoldoende tijd hadden om hun ideeën vorm te geven. Startproblemen, het volhouden van het werken aan je ontwerp, je verliezen op het internet tijdens zoektochten én de laatste proefwerken voor je eindexamen, bleken belangrijke redenen te zijn om in tijdnood te komen. Het werk mee naar huis nemen en daar verder aan werken, soms ook onder supervisie van ouders, bleek een oplossing te zijn voor een enkeling, zo werd aangegeven. In het algemeen gesproken werd er gemotiveerd gewerkt. Niet voor niets neemt een aantal scholen al een lange tijd deel aan dit project!

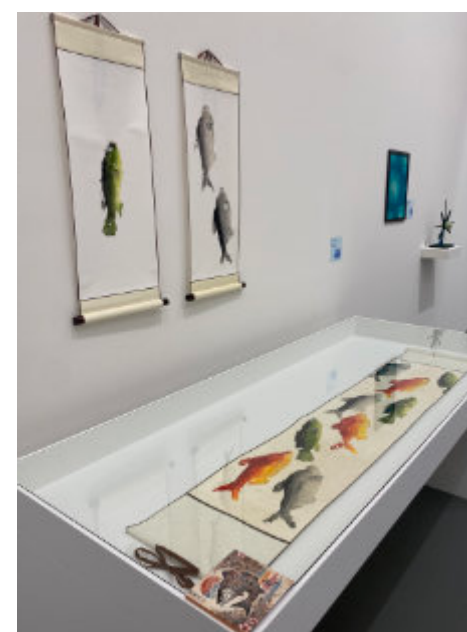
Afsluiting van school

Zo doet het Augustinianum, een school voor havo, vwo en gymnasium, al vanaf het begin van dit project mee, met de eindexamenleerlingen die het vak beeldende vorming in hun pakket hebben. Het is een mooie afsluiting van hun schoolloopbaan. Het slaat bovendien een brug naar de kunstwereld buiten de school. John van de Koolwijk begeleidt als docent beeldende

Anna Tanis & Anouk van Lieshout
Rodenborch College, Rosmalen
Titel: *Cascade*

Wij zijn voor het subthema *Identiteit* gegaan. Als je leest ontdek je bij elk nieuw boek nieuwe verhalen en identiteiten. Met elk boek kom je een trede hoger op de trap en draag je meer verhalen en identiteiten in je leven mee. De titel versterkt dit. Net als een cascade een proces is dat zich in stappen voltrekt. Ons kunstwerk krijgt bij elke stap nieuwe betekenis, verhaal en emoties.

Thijs van de Ven
Augustinianum, Eindhoven
Titel: *De school van de samenleving*

Voor mij betekent *Healing* dat de samenleving iets beter met elkaar moet omgaan en beter met elkaar moet leven. De betekenis van mijn kunstwerk is dat de vissen die je erin ziet zwemmen, een school vissen moet voorstellen. Hoewel de vissen verschillend zijn in kleur, uiterlijk enzovoorts, zwemmen de vissen wel samen als school. Ik vind dat de samenleving dat ook moet doen.

vorming samen met een collega sinds zo'n acht jaren de leerlingen. Zijn doel is om leerlingen een eigen beeldtaal te laten ontwikkelen. Daarom heeft toegepaste kunst een vaste plek binnen het curriculum van de school. Een enkele leerling gaat naar de kunstacademie, maar alle leerlingen zullen volgens John profijt blijven houden van hun aangescherpte creatieve denkvermogen.

De beoordelingen van de werken

Eind maart hebben de beoordelingen plaatsgevonden op de scholen samen met de begeleidende docenten van de scholen en medewerkers van het museum. De leerlingen konden hun werken presenteren en ze moesten onder woorden brengen wat ze gemaakt hadden, wat ze geïnspireerd had en welke kunstenaar of welk werk van een kunstenaar als voorbeeld was geweest. Deze presentatie vinden ze meestal spannend. Het bleek dat internet vaak een grote inspiratiebron is geweest. En dat de ideeën bij het woord ‘helen’ heel divers opgevat kunnen worden. Ze waarderen het als door ‘professionals’ van het Van Abbemuseum kritisch naar hun kunstwerken gekeken wordt. Ze worden zo ook gedwongen om wat uit hun comfortzone van het klaslokaal te komen. En de mogelijkheid dat hun werk uiteindelijk in het museum gepresenteerd wordt, is natuurlijk een extra stimulans. Vanaf 17 april, tijdens de grote opening van de expositie *Radically Mine!*, zijn de kunstwerken van een selectie van de leerlingen van de deelnemende scholen, met een klein persoonlijk verhaal, te bezichtigen in het museum.

Hans van Doremalen

Radically Mine! #16

This year students from various schools were challenged in the *Radically Mine!* project to portray the theme of ‘healing’. Now a number of works of art by these students can be seen in the museum. It is worth seeing their vision and thoughts on this theme elaborated.

'Het verleden moet in het heden getoond en geherinterpreteerd worden'

Jan Post in de ban van Anselm Kiefer

Anselm Kiefer
Rosa Miel (begin jaren 70)

Econoom Jan Post (1944) doorliep een glansrijke carrière, eerst bij Philips, eindigend als president-directeur van Philips Nederland, en daarna bij de Amsterdamse Kamer van Koophandel en het Nederlandse Rode Kruis. Enkele tientallen jaren geleden raakte hij in de ban van het intrigerende werk van Anselm Kiefer (1945), thematisch sterk bepaald door oorlogsgeweld, verwoesting en schuld. Hier vertelt Jan Post over zijn passie.

Het begin

In 1993 zag ik bij vrienden in België een in lood uitgevoerd boek, opengeslagen, grijs en loodzwaar. Het trof me. Het bleek een werk van Anselm Kiefer te zijn. Omdat ik meer wilde weten over deze kunstenaar, kreeg ik het advies naar het Van Abbemuseum te gaan. Voor dat museum had Rudi Fuchs eind jaren zeventig een aantal prachtige werken van Kiefer aangekocht. Zo kwam ik voor het schilderij *Märkische Heide* uit 1974 te staan. Het ontroerde me. Ik zag meteen het schuldige, kenmerkende Duitse landschap, de verschroeide en verbrande aarde, de stoppels op het land, de hoge horizon, de rechte weg die lijkt te verdwijnen in de kosmos, de drie witte berken, pioniers onder de bomen, symbool van weer ontwakend leven,

teken van hoop. Met een titel die naar een heidegebied in Mark Brandenburg verwijst, de streek rond Berlijn. Ik vind het nog steeds een indrukwekkend werk. Zo typisch Duits. Met die hoge horizon, geïnspireerd door het werk van de Duitse kunstenaar Caspar David Friedrich. Mijn aandacht blijft vooral uitgaan naar dat vroege werk, waaromheen zijn gehele oeuvre zich tenslotte kristalliseert.

Verdere verdieping

Sinds die bewogen, eerste ontmoeting wilde ik me verder in Kiefer verdiepen en bezocht onder meer het Museum Ludwig in Keulen. Voorzien van dikke boeken over Kiefer, met fraaie afbeeldingen, keerde ik naar huis terug. Tijdens talloze zondagmiddagen in de winter bleef ik bladeren in die boeken en nam de informatie in me op. Daarmee kwam ik nog meer in de greep van de esthetiek van zijn werk waarin ook filosofie en momenten uit de grootse Duitse cultuurgeschiedenis een rol spelen, dat verleden oprakelend met al zijn hoogte- én dieptepunten. Het is vooral de pijn en de schoonheid die me in zijn werk aanspreken. Na mijn afscheid bij Philips in 1999 studeerde ik via avondstudie een jaar Kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam waardoor ik Kiefers werk in een breder perspectief kon plaatsen en beter kon funderen in de geschiedenis. In 2003 zag ik in het Guggenheim Museum in Bilbao, voor het eerst zijn bloemen, aquarellen. Ik kon niet begrijpen dat één en dezelfde kunstenaar in staat is naast zware monumentale oorlogstaferelen zulke bijna lieflijke aquarellen te maken. Toen begon mijn fascinatie voor hem pas echt en wilde ik alles van hem weten, mijn tijdgenoot en 'medeoorlogsbaby'. Er is een bijzondere overeenkomst tussen hem en mij. Hij schuurde als baby, net geboren in maart 1945, in het ziekenhuis van zijn geboorteplaats Donaueschingen, met zijn moeder voor de geallieerde bombardementen. En in 1945 schuurde ik, als baby van vier maanden, met mijn moeder en zusje voor bombardementen van diezelfde geallieerden drie keer in de schuilkelder in mijn woonplaats Doetinchem. Dat schept een band!

Caspar David Friedrich
Der Wanderer über dem Nebelmeer
(1818)
Foto internet

De jonge Kiefer

Om Kiefer goed te begrijpen moet je wat van zijn jeugd afweten. Dus... Op vijfjarige leeftijd verhuisde het gezin naar Ottersdorf, onderdeel van de stad Rastatt. Op het gymnasium raakte hij geïntrigeerd door de Duitse geschiedenis en gedichten van Paul Celan over het drama van de Holocaust en zag foto's van Hitler en Goebbels. Kiefer voelde zich ontredderd. Over dat recente verleden werd gezwegen, er mócht niet over worden gesproken, noch binnen zijn gezin en familie, noch daarbuiten, alles was gericht op herstel van oorlogsschade en het *Wirtschaftswunder*. Hij bespeurde een traumatisch, onverwerkt oorlogsverleden.

Op school was Kiefer een uitstekende leerling die bovendien heel goed kon tekenen. Op zeventienjarige leeftijd won hij een reisbeurs waarmee hij de route van Van Gogh van Nederland naar België en Frankrijk volgde. Toch koos hij voor een rechtenstudie, terwijl hij zich ondertussen met kunst bleef bezighouden. Maar om zich daar technisch verder in te bekwamen stapte hij over naar de kunstacademie. Daar viel hij op door de thematiek die hij aansneed, het oorlogsverleden. Voor zijn afstudeerwerk portretteerde hij zichzelf in een legeruniform van zijn vader, terwijl hij de nazigroet bracht. Het sloeg in als een bom. Maar het ging hem niet om te provoceren, maar om gesprekken over dat Duitse verleden op gang te brengen. Hij ondervond veel afkeuring, slechts twee docenten begrepen hem en bleven hem steunen. Later werd hij in zijn ontwikkeling gestimuleerd door Joseph Beuys.

Een boek

Mijn ontdekkingstocht naar Kiefer werd tijdens en na de coronapandemie nog verdiept door reizen naar diens geboortehuis in Donaueschingen en andere locaties waar de kunstenaar vanaf zijn jeugd actief was. Ik wilde zijn waar hij is geweest en zien wat hij heeft gezien om hem zo beter te leren kennen. Dat resulteerde uiteindelijk in het boek *Schuld en Vrede* dat ik met dichter Hans Marijnissen in 2023 uitbracht.

Van een persoonlijke ontmoeting met Kiefer is het nog niet gekomen. Ik zou het wel willen. Mijn naaste omgeving waarschuwt me echter voor te hoog gespannen verwachtingen. Het zou zomaar tegen kunnen vallen. Maar toch... Wie weet.

Jan Verheugt

En nog steeds zijn de schilderijen uit zijn beginjaren actueel. Laatst zag ik een foto van het gruwelijke massabloedbad dat in 2022 in Boetsja in de Oekraïne werd aangericht, een weg die ook in de verte verdwijnt, bezaaid met lijken. Zo vergelijkbaar. Oorlogen herhalen zich.

In het museumdepot
bij Kiefers *Märkische Heide* (1974)
Foto Jan Verheugt

Inzet: Boetsja
Foto: internet

Fascination for Kiefer

Since economist Jan Post saw a lead book by Kiefer in 1993, he has become interested in this artist. He has increasingly delved into the person and work of Kiefer, ultimately resulting in the publication of a book, together with poet Marijnissen.

Kunst, moraliteit en oordeelsvorming

In hoeverre kunnen onze oordelen over kunst morele oordelen zijn?

Wanneer we naar een kunstwerk kijken, gebeurt er van alles met onze gedachten, ideeën, onze verbeelding en gevoelens. We zien kleuren en vormen, herkennen dingen die we eerder hebben waargenomen. We leggen verbanden met ervaringen, we koppelen elementen aan elkaar. We gaan op zoek naar context. Kennis over de beweegredenen van de kunstenaar of de boodschap die wordt uitgedragen in een kunstwerk, kan bijdragen aan ons begrip en onze waardering. Maar wat gebeurt er met ons oordeel over het kunstwerk (en de kunstenaar), wanneer dit kunstwerk een morele lading heeft of boodschap uitdraagt?

Morele en esthetische oordelen

Volgens Immanuel Kant (1724 - 1804) bestaat er een duidelijk onderscheid tussen morele oordelen en esthetische oordelen - onze oordelen over schoonheid. Een oordeel over schoonheid, dat we vormen wanneer we een kunstwerk of natuurschoon waarnemen, komt tot stand door het vrije spel van onze kenvermogens. Onze gevoelens, verbeeldingskracht en ons verstand verhouden zich in een 'harmonieuze staat' tot elkaar. Het oordeel dat hieruit volgt is belangeloos. Kant stelt dat bij een esthetisch oordeel geen belang bij het object mag bestaan.

"Kant wees erop dat het genieten van schoonheid zich onderscheidde van andere soorten genot. Als een rijpe aardbei in mijn tuin een robijnrode kleur, textuur en geur heeft die zo verrukkelijk zijn dat ik hem in mijn mond steek, dan is het schoonheidsoordeel onzuiver geworden. Voor de waardering van de schoonheid van deze aardbei moet onze reactie belangeloos zijn, vindt Kant, onafhankelijk van zijn doel en de genotvolle sensaties die de aardbei teweegbrengt. Als iemand bij het bekijken van Boticelli's *Venus* reageert met een erotisch verlangen, alsof zij een pin-up is, waardeert hij haar in feite niet om haar schoonheid." (Cynthia Freeland, *Maar is het Kunst?*, p.22)

Bénigne Gagneraux, *De blinde Oedipus*, 1784. Koning Oedipus is een van de bekendste tragedies van de Griekse tragedieschrijver Sophocles.

Zo zijn ook onze morele oordelen verbonden met een bepaald belang. Als voorbeeld neemt Kant de volgende situatie: wie de redding van een verdrinkend kind goed vindt, beleeft genoeg aan een dergelijke redding. Daarnaast gaat men ervan uit dat zo'n redding bijdraagt aan het goede leven, niet in de laatste plaats aan dat van het kind. Morele oordelen staan dus in het licht van regels en concepten van het goede én veronderstellen een belang bij de existentie van het beoordeelde. Zodra er een belang (bij het object, bij een actie) betrokken is, is het oordeel vertroebeld of, in Kants woorden, onzuiver. Daarom is een esthetisch oordeel belangeloos en ervaren we tijdens een esthetische ervaring een belangeloos welbehagen.

Olafur Eliasson, *Ice Watch*, 2014. Place du Panthéon, Parijs, 2015. Eliasson maakte het abstracte fenomeen van klimaatverandering en de opwarming van de aarde zichtbaar en tastbaar.

Wanneer Kant spreekt over het vrije spel der kenvermogens, gaan mijn gedachten al snel uit naar Aristoteles, die dezelfde vermogens in zijn theorie over kunst - in het bijzonder: tragedies - beschrijft. Aristoteles reageerde in deze theorie over kunstwaarneming op zijn leermeester Plato, die kunst als inferieur beschouwde. Volgens Plato is de wereld die wij waarnemen slechts een afspiegeling, of representatie, van de Ideeënwereld: de ideale vorm, waar de ware Ideeën bestaan. De wereld zoals wij die waarnemen, is slechts een afspiegeling van deze ideale wereld. Wanneer kunst wordt gemaakt, komt er een representatie van een imitatie tot stand: een kopie van een kopie. We zijn daarmee twee stappen verwijderd van de wereld der Ideeën. Om deze reden had kunst volgens Plato erg weinig waarde.

Aristoteles dacht hier anders over. Waar Plato imitaties bekritiseerde, verdedigde Aristoteles deze juist: imitatie is iets natuurlijk waar we plezier aan beleven en van kunnen leren. Aristoteles spreekt hier hoofdzakelijk over de Griekse tragedie: deze heeft een opvoedende waarde, omdat deze aanspraak maakt op het verstand, onze gevoelens, onze (menselijke) zintuigen en, misschien wel het belangrijkste, onze deugzaamheid. Het 'goede doen' staat bij Aristoteles hoog in het vaandel: als de tragedie toont hoe een goed mens het hoofd biedt aan gevoelens als angst en medelijden, brengt dat een catharsis teweeg. Deze catharsis houdt een zuivering van onze eigen emoties in: krachtige emoties zoals verdriet, angst, medelijden, maar ook euforie bij de toeschouwer. Tevens leert de tragedie ons wat goede en slechte handelingen zijn en hoe we, volgens Aristoteles, altijd op zoek moeten blijven naar het gulden midden. Het midden tussen twee uitersten, een een gematigde, vriendelijke en goede manier van leven.

Art, morality and judgment
Knowledge about the motivations of the artist or the message conveyed in a work of art can contribute to our understanding and appreciation. Philosopher Sofie Wierda asks herself what happens to our judgment of the work of art (and the artist) when this work of art has a moral charge or conveys a message.

Het goede

Terug naar Immanuel Kant. Ondanks zijn pleidooi voor een fundamenteel verschil tussen morele oordelen en esthetische oordelen, vond Kant toch dat kunst het goede in de mens naar boven moest halen (en dat het goede en het schone met elkaar verweven zijn). “De rol van kunst is om de belangrijkste ethische ideeën te belichamen. Het is een natuurlijke uitbreiding van filosofie. Kant stelde dat we kunst voortdurend voor ogen moesten hebben om te profiteren van levendige illustraties en gedenkwaardige symbolen van goed gedrag en zo de eigenzinnige en onberekenbare kant van onszelf in bedwang konden houden.” (*The School of Life, ‘PHILOSOPHY: Immanuel Kant’, nov. 2015*).

Moraliteit en ons oordeel

Als we zouden aannemen dat kunst het goede moet representeren, zoals Kant betoogde, kunnen we onze vraagtekens zetten bij kunstwerken die shockeren, ontwrichten, verontwaardigen. Maar is dat niet zelden ook een belangrijke premisse van kunst? Kunst mag en kan juist ontwrichten en aanzetten tot kritische reflectie. Kunst kan intuïtief, expressief, representatief, gevoelig, doordacht of kritisch zijn. Kunst kan een boodschap uitdragen, reageren op de tijdsgeschiedenis, problematiek aankaarten, actuele kwesties bevragen, kortom: betrokken zijn bij maatschappelijke en culturele problemen. Lex ter Braak, directeur van het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst (BKVB) stelt zelfs: “Alle kunst is geëngageerd, omdat kunstenaars zich met de wereld bezighouden.” (*Lex ter Braak, geciteerd in De Boomgaard, 2003*).

Dada, de culturele beweging die sterk verwant was aan het nihilisme en waarbinnen het opzettelijk irrationeel zijn en het afwijzen van de algemeen geaccepteerde standaarden in de kunst centraal stond, heeft ons doen beseffen dat het kunstwerk zelf iets is en iets doet en niet enkel iets afbeeldt (of zich daartegen verzet). Dit deed me denken aan het werk *Ice Watch* van Olafur Eliasson, die tijdens de klimaatconferentie van 2015 twaalf grote blokken eeuwenoud ijs plaatste op het Place du Panthéon in Parijs. De schotsen waren afgebroken van een gletsjer, vervoerd vanuit een fjord in Groenland en opgesteld in de vorm van een klok: iedere ijsschots vertegenwoordigde een uur. De toeschouwers zien hoe het ijs smelt, de klok telt langzaam af. Op deze manier stond de toeschouwer, de verantwoordelijke voor de klimaatverandering, oog in oog met het slachtoffer van deze situatie: het smeltende poolijs. Eliasson zegt hierover: “Door het mogelijk te maken om klimaatverandering fysiek te ervaren, kan het ijs een katalysator zijn voor sociale verandering. In plaats van verhalen die op angst gebaseerd zijn, hebben we een positief verhaal nodig waardoor mensen hun gedrag willen veranderen. Daarom denk ik dat de culturele sector een sterk mandaat heeft om hier de leiding in te nemen.” (*Olafur Eliasson, in ‘Tussen kunst en klimaat; kan de kunstenaar ons bewuster maken?’, Jan Torrenge, 2022*)

Concluderend denk ik dat het aan ons is, dat het is onze eigen verantwoordelijkheid is, om goed te doen, goed te zijn. Kunst zet ons aan tot denken, maar de conclusies die we trekken zijn onze eigen conclusies. Kunst hoeft naar mijn mening niet begrensd te worden in termen van esthetische of morele oordelen, noch per definitie schoonheid te representeren. Het mag uitdragen en uitdagen, bekoren en ontroeren, wringen en shockeren, bevallen en boeien. Kunst mag alles.

Sofie Wierda

Filosoof, beeldend kunstenaar en docent filosofie aan kunstacademie AKI (ArTEZ, Enschede)
April 2025

DER KINDEREN
HOVENIERS

Prachtige, inspirerende tuinen waarvan je kunt genieten

www.derkinderenhoveniers.nl

AANNEMERSBEDRIJF

VAN RIJSWIJCK

Nieuwbouw | Verbouw | Renovatie | Onderhoud

vanrijswijck.nl

**BEDRIJFS
LOCATIES**

**AANDACHT VOOR DESIGN EN
PERSOONLIJKE TOUCH MET
EEN FLINKE DOSIS PLEZIER!**

Q is van mening dat een nieuwe locatie moet zitten als een maatpak. Niet te groot, zeker niet te klein, maar met ambitie. Geheel naar eigen wens en idee, passend bij uw corporate identity. Q adviseert met lef en denkt “out of the box”. Q neemt verantwoordelijkheid, kijkt kritisch mee maar vooral anticiperend vooruit en dwingt zaken af. Als echte kenner van de regio hebben wij up-to-date expertise van de vraag en het aanbod van geschikte bedrijfslocaties in de regio Eindhoven. Q is hier thuis, geboren en getogen, ondernemers en beleggers weten ons keer op keer te vinden. Daarom hebben we op elke zoekvraag een antwoord, met plezier!

Korte lijnen, persoonlijke touch, positieve energie en altijd verrassend. Dat is Q!

KANTOORRUIMTEN

BEDRIJFSRUIMTEN

BELEGGINGEN

A. Stratumsedijk 17 - 5611 NA Eindhoven **T.** 040 – 212 22 12
E. info@q-bedrijfslocaties.nl **W.** www.q-bedrijfslocaties.nl

Eindhovenaren kiezen een nieuw kunstwerk voor de stad

Een toelichting op het keuzeproces

In het najaar van 2024 heeft het Van Abbemuseum een burgerberaad georganiseerd waarbij een afspiegeling van de inwoners van Eindhoven hebben mogen kiezen uit een beeld dat in het jubileumjaar 2026 geplaatst gaat worden. Een van de inwoners aan het woord.

Carla Meinesz bij eigen werk
Foto Hans van Doremalen

Het burgerberaad in het najaar van 2024

Het voelde voor Carla Meinesz als een eer om deel te mogen nemen aan het burgerberaad om samen met zo'n vijftig medebewoners van Eindhoven tot de keuze voor het kunstwerk te komen dat in de tuin van het museum komt te staan. Het kunstwerk is een geschenk aan de stad en het zal in 2026, het jaar dat het Van Abbemuseum zijn negentigjarig bestaan viert, geplaatst gaan worden. De leidraad voor de keuze daarbij was: 'Wat is het DNA van Eindhoven'.

Deze vijftig inwoners vormden samen een representatieve afspiegeling van de stad Eindhoven. Zo'n achtduizend bewoners hadden een uitnodiging in de bus ontvangen en middels een motivatiebrief konden ze zich voor het beraad aanmelden. In Arendonk opgeleid in de beeldende cultuur voelde Carla het min of meer als een verplichting om hieraan deel te nemen.

Het proces

Tijdens een drietal bijeenkomsten, onder begeleiding van onafhankelijke gespreksleiders, werd een aantal activiteiten uitgevoerd in kleine, steeds wisselende groepen. De eerste opdracht was beschrijven in een aantal kernwoorden wat de stad Eindhoven voor je betekent, wat is het DNA van Eindhoven voor jou? Daarna werden de deelnemers o.a. met opdrachten het museum ingestuurd om naar beelden en schilderijen te kijken en deze te bespreken met elkaar. Steeds werd er gestreefd naar een 'gezamenlijkheid', dat verder werd besproken in de grote groep.

Tijdens de tweede bijeenkomst werden er vier voorstellen van verschillende kunstenaars voorgelegd en opnieuw in kleine groepen besproken. Uiteindelijk viel de keuze op het werk van Emilia en Ilja Kabakov, een Russisch-Amerikaans kunstenaarsechtpaar. Het is een kunstwerk dat uit twee delen bestaat. In de tuin voor de oudbouw komt *The Acrobat* te staan. Aan de achterkant van het museum, die volledig opnieuw ingericht gaat worden, komt *The Five Steps of Life* te staan.

Dit werk stelt een grote trap voor waarin vijf fasen van het leven worden verbeeld: een menselijk hoofd geboren uit een ei, een bang persoon op handen en voeten met een dreigend masker van een leeuw, een persoon met een kist op zijn rug met daarin een lamp, een persoon die over een hek kruipt en tenslotte een vermoeid persoon, die een groot gewicht draagt en in zo'n houding ligt dat hij niet in staat is om te bewegen.

De Kabakovs

Ilja Kabakov werd geboren in 1933 in de Oekraïense Socialistische Sovjet-republiek. Zijn artistieke opleiding voltooide hij in Moskou in 1957. Hij maakte in zijn beginjaren deel uit van de Moskouse conceptualisten. Veel van zijn oudere werk is een melancholisch en humoristisch commentaar op het mislukken van de Sovjetidealen. Hij emigreerde naar Graz in Oostenrijk in 1987 en vertrok enkele jaren later naar New York. In 1989 ging hij een artistieke samen-

Aantekeningen tijdens het
keuzeproces
Foto Hans van Doremalen

'Het burgerberaad'
Foto Nick Bookelaar

werking aan met zijn nicht Emilia Kabakov, die later zijn echtgenote werd. Het werk van de Kabakovs is in Nederland bekend. In 2009 werd aan de gevel van de psychiatrische kliniek in Amsterdam een kunstwerk bevestigd bestaand uit drie ladders, met helemaal bovenaan een figuur met een rugzak die zijn handen uitstrekt naar de hemel: *How to Meet an Angel*. In 2023-2024 waren werken van de Kabakovs te zien tijdens de tentoonstelling *Dwarsverbanden #4*, waarbij grote schilderijen en kleine prenten en boekillustraties werden getoond. Daarvoor, in 2021, had het museum 86 grafische werken van hen aangekocht.

Naar het jubileumjaar 2026

Nu de uiteindelijke keuze is gemaakt, wordt de nieuwsgierigheid geprikkeld hoe het museum er volgend jaar van buiten uit gaat zien. Carla kijkt met heel veel plezier terug op haar deelname aan het burgerberaad. Ze geeft aan dat door de gezamenlijke gesprekken naar aanleiding van de opdrachten een grote meerderheid koos voor het werk van de Kabakovs.

Hans van Doremalen

Impressie *The Five Steps of Live*
Foto Emilia en Ilja Kabakov

Impressie *The Acrobat*
Foto Emilia en Ilja Kabakov

Eindhoven chooses an artwork
In the autumn of 2024, the museum organised a citizens' council, representative of the residents of Eindhoven. They were allowed to choose a statue for the museum garden that will be placed in the anniversary year 2026. Carla Meinesz was one of them. The choice fell on work by Emilia and Ilja Kabakov.

De Nachtwacht van Stijn Peeters: *Our Times, Moralized*

De ontwikkelingslijn in het werk van Stijn Peeters

Half maart sta ik bij het Van Abbemuseum voor een dichte deur, dat wil zeggen: de Nieuwbouw is tijdelijk gesloten. Daar hangt nou juist het schilderij van Stijn Peeters dat ik graag wil zien. 'Het spijt me', zegt de suppoost, 'hoe ziet het schilderij eruit?'. 'Een soort Nachtwacht', zeg ik, 'in de verte'.

Het lege landschap

In de jaren 'zeventig' maakt Stijn Peeters (Valkenswaard, 1957) indruk met zijn fictieve landschappen op groot formaat. Een onbekend landschap, met rotsformaties. Het zijn betrekkelijk vrolijke werken, door hun kleuren en losse wijze van schilderen. Maar de landschappen zijn leeg. Het lijkt op de aarde vlak na haar geboorte. Boven de horizon zweven donkere Teutoonse wolken. Het werk van Peeters zegt veel over hoe hij tegen de huidige wereld aankijkt. Peeters: 'In mijn werk speelt de omgeving in zoverre een rol, dat ik continue bezig ben met het romantische landschap, terwijl Brabant met de mestproblematiek aan de top staat van de Nederlandse milieuproblemen. Het is een discrepantie die meespeelt als ik aan het schilderen ben'. In het werk van Peeters is het engagement nooit ver weg.

Het is een wereld die pijn doet

Midden jaren negentig had Peeters niet meer genoeg aan het landschap. Voor het eerst duiken menselijke figuren in zijn werk op. Hij combineert citaten van negentiende-eeuwse meesters als Courbet of Delacroix met figuren van deze tijd: alledaagse mensen en dieren in eigentijdse settings. Respect voor de gewone mens gaat als een rode draad door de schilderijen en tekeningen lopen.

In de serie *Men Outdoors* treden mannen op de voorgrond. Men ziet hen dikwijls in een verstild straatbeeld in een desolate buitenwijk. Hun gezichten zijn schetsmatig en onherkenbaar geschilderd. Agressie of zinloos geweld of de problematiek van allochtonen zijn voelbaar aanwezig en naar de emoties die in de figuren schuil gaan, kan men wel raden. Angst, eenzaamheid, beklemming of onrust voeren vaak de boventoon. Peeters betrokkenheid blijkt uit de wijze waarop hij focust op het lot dat mensen overkomt die maatschappelijk gezien achter in de rij staan. Het is een wereld die pijn doet.

Het verleden van het heden schilderen

Onder de prachtige titel *Het verleden van het heden schilderen* heeft de kunsthistoricus Bertrand Tillier van de Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne een essay geschreven. Citaat: 'Kunstenaar Stijn Peeters verbindt zich in zijn werk met de Franse historie-kunst, tijdschriftillustraties en anonieme volksprenten uit de achttiende en negentiende eeuw. Hij vertaalt de geëngageerde manier van werken van zijn voorgangers naar een eigen beeldtaal en neemt daarin de hedendaagse wereld van macht en onmacht onder de loep. Hij sluit goed aan op de traditie van de historische schilderkunst die sinds de negentiende eeuw op sterven na dood werd verklaard vanwege te grote formaten, hoogdravende aanpak, idealisering en onbedwingbare heldenverering'.

Stijn Peeters,
Our Times, Moralized (2019)
Collectie Van Abbemuseum,
(schenking Vriendenvereniging)
Foto Peter Cox

Wit pak met rode pet

Our Times, Moralized (2019) bestaat uit een verzameling werken. Niet alleen een schilderij van 200 bij 250 cm, maar ook een enorm lino en een reeks tekeningen. Dit zijn de vele voorstudies die Peeters heeft gemaakt, waarvan hij de details losjes heeft uitgestrooid en weer samengevoegd tot een compositie. De tekeningen geven een indringend en af en toe zeer schrijnend beeld van onze eigentijdse wereld. De titel van het schilderij *Our Times, Moralized* is geïnspireerd op het werk van de zeventiende-eeuwse schilder William Hogarth, die bekend werd om zijn 'moderne morele' onderwerpen.

Je ziet op het schilderij de hoofdfiguur in wit pak met rode pet en een zwarte figuur met duivelse tronie. Zij voeren een paard (of is het een ezel?) met zich mee met pamfletten op zijn rug. Mensen vallen uit een gebouw, een vlag van Fox News op een groot gebouw, een vrouw die schreeuwt, vlammen dicht bij haar voeten, bedelaars, het Capitool, op de voorgrond verweerde grafstenen. Er loopt een verbinding tussen een klein gele cupido links op het doek naar een kunstenaar op een ladder, die het tafereel schildert van bovenaf.

Deze methode werkt twee kanten op: die van vroeger en nu. De voorstudies verwijzen naar de traditie van de Europese schilderkunst. Daar worden overwinningen gevierd in glorieuze beelden waarin soldaten hun krijgsheren de hemel in prijzen terwijl de wapenfeiten bloedig en wreed zijn verlopen. Zie de trotse kapitein en luitenant op *De Nachtwacht* van Rembrandt.

Ezel

Het tijdschrift *Ezel* verschijnt sinds 1964. Het is de autobiografie van een leven als mens en kunstenaar, geschreven en getekend door Peeters. Een prachtige aanvulling op zijn schilderwerk. Pagina's zwart-witte tekeningen, van huiselijk leven in de natuurlijke omgeving, tot wetenswaardigheden rondom zijn projecten en exposities.

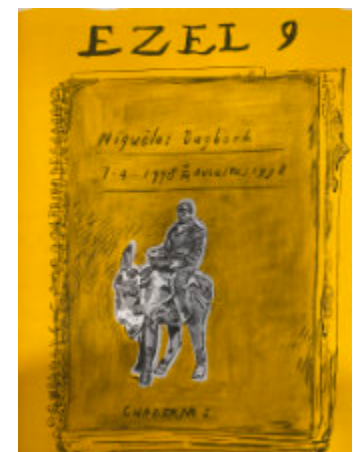
In *Ezel* no 11, over het jaar 2023, vindt hij de titel *Sterrenbrood* (1914) voor een van zijn exposities in een gedicht van de Turkse dichter Oktay Rifat.

'Daar ligt het brood op mijn knieën,
heel ver van mij staan de sterren
ik bijt erin verdiept in de sterren;
en in mijn keel dromen,
ongelofelijk
eet ik de sterren.'

Ezel verschijnt een aantal malen per jaar. 'In het volgende nummer', zo schrijft Peeters, 'maak en exposeer ik nog meer, **maar er komt een nieuwe wereldorde aan**'.

Waarvan akte.

Hannie Groen

Voor Kant tijdschrift *Ezel*, no 9

Development of Stijn Peeters

Hannie Groen follows the development in the work of Stijn Peeters: from fictional, empty natural landscapes in his early years as an artist, to a deserted urban environment with anonymous people full of emotions, to ultimately large-scale paintings, based on Western European historical painting, with a socially critical message.

Stijn Peeters,
Vorstudie bij *Our Times, Moralized*,
Foto Peter Cox

Interview met een vriend...

Hein van Laarhoven

Hein bij *Het Huis*, 1986
van René Daniëls
Expositie *Dwarsverbanden*
Reshuffled
Foto Jan Verheugt

An art omnivore

Hein van Laarhoven, entrepreneur of an automobile company, has been a promoter and friend of our museum for twenty-five years. He is not only an art lover but also a collector. His favorites include Sean Scully, Marlene Dumas and Piero Manzoni.

Hein van Laarhoven, ondernemer van een automobielbedrijf of zoals hij zelf met een grijs in alle bescheidenheid zegt: "Noem me maar autoboeer", is al vijftientig jaar promotor en vriend van ons museum. Hij is niet alleen liefhebber van kunst maar verzamelt ook. Kunstwerken prijken in de toonzalen aan de Huizingalaan (Eindhoven-Noord). Genoeg redenen voor een gesprek.

Wel bijzonder die combinatie van auto's en kunst!

Nou, nee. In mijn ogen zijn auto's ook kunst, objecten van design. Zeker de ontwerpen van bepaalde Engelse en Italiaanse auto-merken. Dat zijn ware 'classicers', die ook hun waarde blijven behouden.

Waar komt je interesse in kunst vandaan?

Mijn vader kon heel goed tekenen. Hij kocht ook werk, bijvoorbeeld schilderijen van Jan Heesters uit Schijndel. Kunstenaars kwamen ook bij ons thuis over de vloer. Je pikt dan altijd wel wat op uit die gesprekken. Zo was mijn interesse al snel gewekt.

Heb je die ook weer doorgegeven aan je kinderen?

Ja, in het begin moesten ze mee als we galerieën of beurzen bezochten. Lopen we op een gegeven moment in Gent, ze zijn dan echt nog jong, en dan zegt een van hen: "Pap, kijk een hele grote Bram Bogaert". Omstanders vinden dat dan grappig. Maar in de pubertijd begint hen dat tegen te staan. En opvallend: nu ze ouder zijn, zie je dat wat je hen ongemerkt hebt meegegeven, weer gaat leven, dat ze hun eigen smaak ontwikkelen. Dat doet me goed.

Wanneer ging je interesse over in verzamelen?

Eigenlijk vrij vroeg. Omdat mijn vader op vrij jonge leeftijd overleed, kwam ik al op mijn zestiende in het bedrijf te werken. Ik moet

ongeveer negentien zijn geweest, toen ik mijn eerste schilderij, een van Paul Permeke, de zoon van Constant Permeke, kocht, na een bezoek aan een expositie in Hotel Cocagne in Eindhoven. Dan praat je nog niet van verzamelen. Maar daarna bleef ik galerieën, beurzen en musea bezoeken. En kocht werk van de Haagse School, van Willem Maris. Daarna raakte ik bevangen door werk van de Cobra-groep. En kocht werk van Appel en Corneille. Ja, dan begint het wel serieus te worden.

Welke kunst spreekt je het meest aan?

Oei, moeilijke vraag. Door veel te lezen, veel te kijken, door je in kunst te verdiepen, ontwikkel je je steeds verder en verandert ook je smaak. Zeker ook toen ik in aanraking kwam met de promotors en het Van Abbemuseum. Favorieten? Om er drie te noemen: Sean Scully, Marlene Dumas en Piero Manzoni, drie totaal verschillende kunstenaars.

Waar ben je als promotor nu mee bezig?

Een burgerberaad heeft een prachtig werk van kunstenaarskoppel Kabakov gekozen. Iedere promotor spant zich in om daarvoor het geld bij elkaar te krijgen. Er komt een financieringsplan. Ik houd me met de coördinatie bezig. Wordt vervolgd...

Jan Verheugt

50 JAAR GASTVRIJ

Vijftig jaar van gastvrijheid en onvergetelijke momenten! Een halve eeuw waarin Van der Valk Hotel Eindhoven warmte, comfort en onvergetelijke ervaringen heeft gecreëerd samen met onze gewaardeerde gasten.

"Vijftig jaar van toewijding aan gastvrijheid, tijdloze elegantie en onvergetelijke ervaringen hebben ons gebracht tot waar we nu staan."

Van der Valk Hotel Eindhoven blikt met trots terug op vijftig jaar gastvrijheid. Het jaar 2024 staat in het teken van feest, dat gevierd wordt met echte Valk klassiekers. Gewijd aan het vijftigjarig jubileum verrast Hotel Eindhoven haar gasten dit jaar met een blik terug in de tijd. Het jubileum is niet alleen een viering van het verleden, maar ook een belofte voor de toekomst.

Een blik terug in de tijd

Stap in de geschiedenis van Hotel Eindhoven met de exclusieve jubileum audiotour & podcasts. Een meeslepende reis door 50 jaar pure gastvrijheid en kijkje achter de schermen!

Feestelijk overnachten

Jubileum Arrangement-
Genieten van
een comfortabele overnachting,
'50 jaar' 3-gangendiner en
een fantastische
Toekan welkomcocktail!

Een culinair verleden

Stap binnen in een wereld van ongeëvenaarde elegantie en culinaire verfijning met het klassieke diner-en brunchbuffet in Restaurant Het Buffet, waar verfijnde smaken van de afgelopen eeuw samenkomen. Geniet van oude bekende gerechten en sluit uiteraard af met de smaken van appelmoes en kers of kom genieten van het 50 jaar 3-gangen dinermenu in Brasserie Martinus. Oude klassieke gerechten van Hotel Eindhoven zijn terug van weggeweest!

VAN DER VALK
HOTEL EINDHOVEN

Bekijk voor meer informatie op
<https://www.hoteleindhoven.nl/50-jaar>

Niet om op te zitten (13)

Tony Cragg, *One Space, Four Places* (1982)

De Britse kunstenaar Tony Cragg, geboren in 1949 in Liverpool, studeerde aan de Wimbledon School of Art en het Royal College of Art. In 1977 verhuisde hij naar Wuppertal in Duitsland, waar hij nog steeds woont en werkt. In het begin van zijn carrière maakte Cragg locatiegebonden installaties van gevonden of afgedankte materialen.

Vanaf eind jaren zestig ontwikkelde de arte povera (arme kunst) zich tot een invloedrijke kunststroming met raakvlakken aan land art, minimal art en conceptuele kunst. Cragg ordende zijn materialen in eenvoudige geometrische patronen, maar maakte ook herkenbare vormen uit de eigentijdse beeldcultuur, bijvoorbeeld het werk *Red Skin* (1979) (collectie Van Abbemuseum) met de vorm van een plastic indiaantje. Net als zijn landgenoot Richard Long probeerde Cragg het begrip 'sculptuur' te vernieuwen. Naast zijn beroemde landschapskunst maakte Long ook sculpturen voor musea bestaande uit natuurlijke materialen die in een geometrisch vorm zijn neergelegd. Cragg werkte juist met materiaal uit de 'natuurlijke' omgeving van de mens, de geïndustrialiseerde wereld van massa-consumptie en afvalproducten.

Tony Cragg
Red Skin, 1979
Collectie Van Abbemuseum
Foto Peter Cox

Tony Cragg
One Space, Four Places,
1982
Collectie Van Abbemuseum
Foto Peter Cox

Waste material
Tony Cragg is a British sculptor known for his exploration of unconventional materials. The arrangements of objects that he started making in the 1980s blur the line between manmade and natural landscapes: they create an outline of something familiar, where the contributing parts relate to the whole.

One Space, Four Places (1982) is samengesteld uit afvalmateriaal zoals blikjes, plastic flessen, sponzen, baksteen, hout, kurk, karton en aardewerk. De voorwerpen van ongeveer hetzelfde formaat zijn aan metalen stangen geregen. Deze zijn vervolgens aan elkaar gelast tot de herkenbare vormen van een tafel met vier stoelen. De objecten staan in een slordige rij opgesteld met één stoel aan de ene korte zijde van de tafel en drie stoelen aan de andere kant.

De ruimtelijke objecten zijn gebaseerd op gebruiksvoorwerpen, maar gemaakt van ongebruikelijk materiaal. Volgens Cragg gaat het om "het creëren van objecten die niet bestaan in de natuurlijke of de functionele wereld, die inzicht kunnen geven in hoe de eigentijdse wereld in elkaar zit en hoe ik mij ertoe verhoud". De beelden zijn herkenbaar en tegelijkertijd vervreemdend door de bijzondere materiaalkeuze en in zijn latere werken door een sterke schaalvergroting.

Vanaf het midden van de jaren zeventig richtte Cragg zich meer op structuur en assemblage. De sculpturen werden verfijnder door de keuze voor specifieke materialen als glasvezel, staal of steen. In 1988 ontving Cragg de Turner Prize van Tate Gallery London en in hetzelfde jaar vertegenwoordigde hij Groot-Brittannië op de 42e Biënnale van Venetië. Van 1988 tot 2001 werkte hij als professor aan de Kunstakademie Düsseldorf. In 2005 werd de Cragg Foundation opgericht, die het 25 hectare grote beeldenpark, Skulpturenpark Waldfrieden, met ongeveer 40 buiten-sculpturen in de buurt van Wuppertal beheert. Zeker een bezoek waard.

Els Grootemaat

Meer informatie: www.tony-cragg.com

www.pga.nl

PGA
TOTAALINRICHTERS
DESIGN & BUILD

Tegen heilige huisjes

De verhouding tussen blasfemie en vrijheid binnen de kunst

Nieuwe opvattingen verschijnen vaak eerst als grappen en grillen, dan als godslastering en verraad, dan als vragen die openstaan voor discussie, en ten slotte als gevestigde waarheden.

George Bernard Shaw

Niet alleen schrijvers als 't Hart en Reve gebruiken godslastering (blasfemie) als uitdaging om te experimenteren met vrijheid, ook kunstenaars als Serrano en Hirsch maken gebruik van deze manier van kunst bedrijven om taboes te doorbreken. Van laatstgenoemde bezit het Van Abbe-museum belangrijk werk. Wat brengt blasfemie binnen de kunst teweeg?

Nadelen, maar ontegenzeggelijk ook voordelen kenmerken het ouder worden. Ieder die actief in het leven staat kan vertellen over wat zijn bestaan rijk en waardevol heeft gemaakt, over ervaringen die hem of haar hebben gevoed en deden beseffen dat het leven niet slechts een persoonlijke reis is, maar ook een voorwaarde voor ontmoetingen met het nieuwe is. Al zoekend en lezend over het mij intrigerende thema blasfemie ontdekte ik opnieuw de reeds lang geleden gelezen boeken van Maarten 't Hart. Hij is een schrijver die een proces in zijn leven heeft doorgemaakt, dat hij in zijn werk zichtbaar maakt. Ik herken dat proces van geloven en loslaten van tradities en overtuigingen die eens je leven duidelijkheid gaven, maar ook beklemden. Maar loslaten wil niet zeggen dat iets wat in je is geworteld helemaal weg is. Langzaam breekt het besef door dat zeker het loslaten een vormende kracht heeft en je leven

nieuwe dimensies kan schenken. Het is aanvankelijk een chaotische ervaring, van een warboel, maar uiteindelijk herken je de energie die het nieuwe in zich draagt.

Er zijn kunstenaars dan die dit proces van bewustwording in hun werk zichtbaar kunnen maken, bij wie het ook extreme vormen kan aannemen en zelfs tot blasfemie kan leiden. Rituelen die eerder een spirituele lading hadden, worden door hen omgevormd tot kunstwerken die nog steeds blijf geven van tradities en overtuigingen, maar op een maatschappelijk ongepaste wijze gepresenteerd worden. Soms is het werk hard, onvoorspelbaar en een eruptie van het ondergrondse dat steeds naar boven borrelt. Zo stelt Gerard Reve God voor als een ezel (en verkracht hem ook nog in zijn 'Geheime Opening'), het hoge en het lage, het verhevene en banale vermengend. Hiervoor wordt hij aangeklaagd en vervolgd. Als katholiek wil hij slechts in zijn werk aansluiten bij de katholieke obsessie met het lijden en bloed van Christus.

Ook beelden en handelingen kunnen kwaadspreken over God en worden als blasfemie beschouwd. Een recent kunstwerk is bijvoorbeeld *Piss Christ* (1987) van Andres Serrano. Hij dompelt een crucifix in een glazen bak met zijn urine. Hoewel het werk wat betreft kleurstelling, oker en rood, een traditioneel geïdealiseerde voorstelling van de gekruisigde Christus geeft, roept dit werk veel weerstand op, omdat voor velen de grens tussen rituelen en geboden wordt overschreden. De combinatie van de titel en het persoonlijke materiaal dat de kunste-

Andres Serrano
Piss Christ, 1987
Foto internet

naar gebruikt, wordt als een vorm van blasfemie beschouwd. Het roept verheugde reacties op zolang men geloof hecht aan een goddelijk mysterie, en het werk van Serrano was daarom meermalen doel van beschadiging.

Hermann Nitsch
Schüttbild, 1982
Collectie Van Abbemuseum
Foto Peter Cox

Bij blasfemie wordt de grens tussen het heilige en het profane overschreden, als een belediging van God. Voor de kunstenaar is dit een bron van uitdaging. Alle jaren dat kunst wordt gemaakt wil de kunstenaar experimenteren met de vrijheid om grenzen op te zoeken om de mentale speelruimte te vergroten. Kunst is daarbij een middel om taboes te doorbreken. Blasfemie is zo'n taboe dat meermalen door de mazen van het net glipt. Het is risicovol, maar altijd minder ingrijpend dan de wachtende brandstapel voor de uitdagende kunstenaar. Religie en moraal moeten hierbij het onderspit delven bij de zoektocht naar het autonome vrije denken. Blasfemie is een middel om dat vrije denken te kunnen omarmen. Opmerkelijk eigenlijk, want door religie te relativiseren erkent men het bestaan daarvan. Het profane neemt de ruimte in van het verhevene en het heilige en omgekeerd.

Een andere bekende kunstenaar in dit verband is de Oostenrijkse kunstenaar Hermann Nitsch van wie het Van Abbemuseum werk bezit. Imposant is zijn *Schüttbild* uit 1982, een schilderij waarop de weergave van een enorme vloed van rode vloeistof de indruk opwekt van een uiteenspattende bloedgolf. Zijn *Tragbahre (Aktionsrelikt)* uit 1985 is, zoals de naam zegt, een onderdeel van een performance. Hermann Nitsch is een van de oprichters van de Wiener Aktionismus, een artistieke beweging die als doel heeft de lichamelijke betrokkenheid bij het kunstproces zichtbaar te maken om daarbij taboes te doorbreken. In zijn *Orgien-Mysterien-Theater* wil hij het idee van rituelen promoten als een wijze om diepere inzichten in het menselijke bestaan en de spiritualiteit te verkrijgen. Diep beïnvloed door religieuze symboliek is zijn benadering niet conventioneel. Hij ontrafelt heilige beelden en symbolen door ze in een lichamelijke en chaotische context te plaatsen. Zijn gebruik van bloed, vlees en het kruis als deel van de religieuze iconografie dient om heilige beelden in een nieuwe en vaak ontregelende en gewelddadige context te plaatsen, wat door veel toeschouwers als blasfemie kan worden beschouwd.

Het werk van onder anderen Nitsch brengt een breder debat over de vrijheid van kunst en expressie teweeg. Hij gebruikt de kracht van blasfemie niet om een aanval op religie te beginnen, maar hij wil uitdagen en een bewustwordingsproces in gang zetten door de grenzen van onze eigen perceptie van het heilige aan de orde te stellen.

Piet van Bragt

Hermann Nitsch
Tragbahre (Aktionsrelikt), 1985
Collectie Van Abbemuseum
Foto Peter Cox

Blasphemy and freedom in art

Several artists, including Hermann Nitsch, use art to experiment with freedom in breaking taboos. He does not want to attack religion, but he wants to challenge and initiate a process of awareness by addressing the boundaries of our own perception of the sacred.

“Schilderen is poëzie...”

In memoriam Jo Baer (1929-2025)

Jo Baer (1929-2025)
Foto internet

Schilderes Jo Baer, een voormalige minimalist, legde in januari haar penseel definitief neer. Eind jaren zestig ruilde ze haar streng abstracte beeldtaal in voor figuratie. Alle belangrijke internationale musea toonden haar werk en/of kochten het aan. Twee solopresentaties vonden plaats in ons museum. Zeventien abstracte en een figuratief werk behoren inmiddels tot de museumcollectie. We bekijken haar bewogen kunstenaarsleven nader.

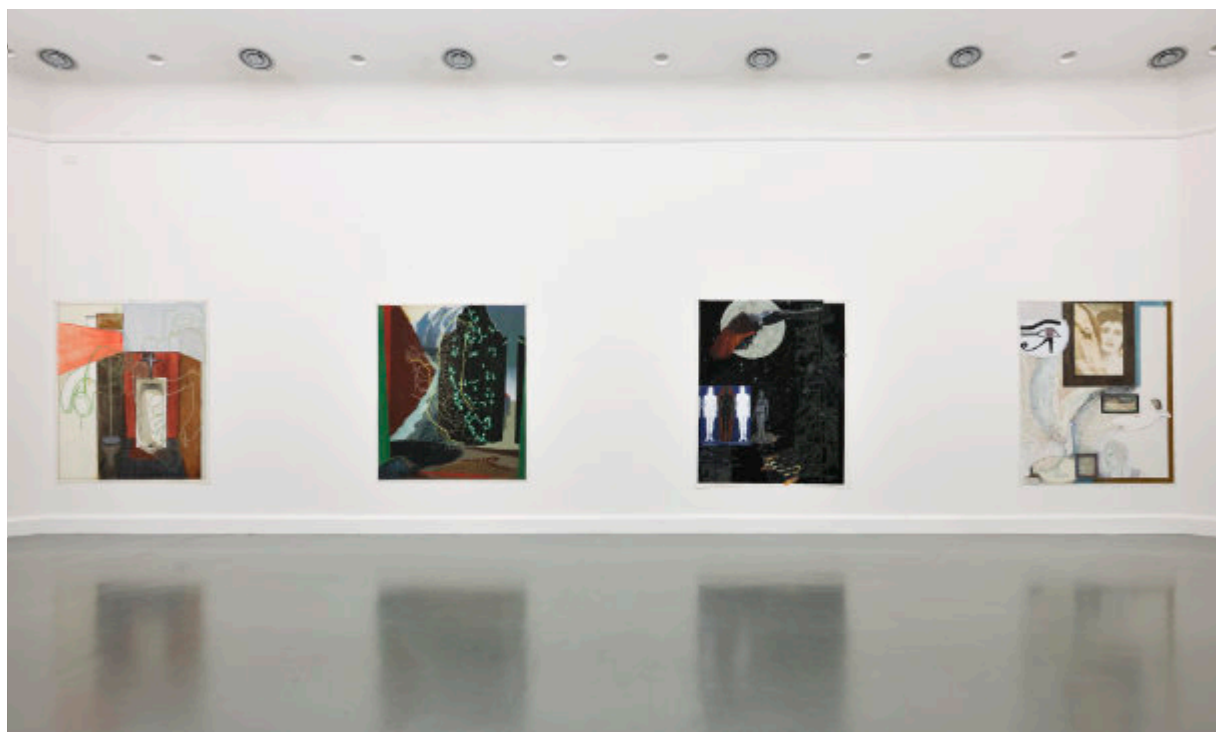
Amerikaanse in Amsterdam

Jo Baer, geboren als Josephine Gail Kleinberg in Seattle, groeide op in een artistiek gezin. Haar moeder, een felle voorstander van vrouwenrechten, gold voor Josephine als hét voorbeeld van een onafhankelijke vrouw. Ondanks kunstlessen koos de jonge Jo eerst voor een studie biologie. Na twee gestrande huwelijken, het moederschap en een verblijf in Israël startte ze een avondstudie psychologie in New York. Rond haar dertigste levensjaar brak ze in Los Angeles door als abstract-expressionistisch schilderes. In 1960 verhuisde ze naar New York, liet abstractie achter zich, woonde enige tijd in Ierland en in Londen om ten slotte vanaf 1984 in Amsterdam te aarden. Daar overleed ze op 21 januari 2025, 95 jaar oud.

Tussen abstractie en figuratie

Haar eerste belangrijke solotentoonstelling in New York vond plaats in 1966. Eerder, in 1964, vielen haar schilderijen op tijdens de expositie *Eleven Artists*. Ze exposeerde samen met belangrijke minimalisten zoals Frank Stella, Donald Judd en Sol LeWitt. Baer stelde schilderijen tentoon met een centraal wit of grijs groot vlak, een zwarte rand met aan de binnenkant iets dunnere gekleurde randen. Ze werkte door tot en met de zijanten van het schilderdoek. “Wat gebeurt er om de hoek?”, dat intrigeerde haar. Zij streefde die jaren naar een perfecte balans tussen ruimte en voorstelling. Dat tonen haar rechthoekige of vierkante schilderijen, vaak opgebouwd als veelluiken.

Zaaloverzicht
Tentoonstelling 2009
Van Abbemuseum
Jo Baer
Foto Peter Cox

Het jaar 1975 betekende een keerpunt in haar leven. Op het hoogtepunt van haar roem brak ze definitief met abstractie uit vrees om in herhaling te vallen. Ze ging zelfs over tot vernietiging van een aantal van haar abstracte werken. Jo Baer publiceerde diverse teksten en zette in 1983 uiteen waarom ze destijds voor radicale figuratie koos. Met de tekst *I am no longer an abstract artist* in het blad *Art in America* verantwoordde ze die keuze. Abstractie leidde haars inziens tot een doodlopende weg. De neiging van kunstenaars om zich steeds vaker slechts met de formele eigenschappen van het schilderen bezig te houden, ging volgens Baer ten koste van een bredere intellectuele belangstelling en de noodzaak om met de wereld te communiceren. “Wie het discours wil bevorderen, schildert en tekent in fragmenten, wat een open avontuur is: je laat een schilderij spreken (wat iets heel anders is dan schilderijen laten spreken over delen van schilderijen van anderen)”, meende ze. Bovendien vroeg ze zich af in hoeverre ze haar publiek kon bereiken met minimalistische kunst. Voorlopig inspireerde vooral de natuur haar.

Toch keerde ze - weliswaar tijdelijk - weer terug naar het minimalisme, terug naar haar vroegste minimalistische kunstwerken en exposeerde in 2020 een serie remakes van werken uit 1960 en 1961. Foto's van de inmiddels vernietigde originelen - vanwege haar stijlbreuk in 1975 - dienden als basis. Kortom: ze schilderde haar grote abstract-geometrische composities na.

“Schilderen is poëzie...”

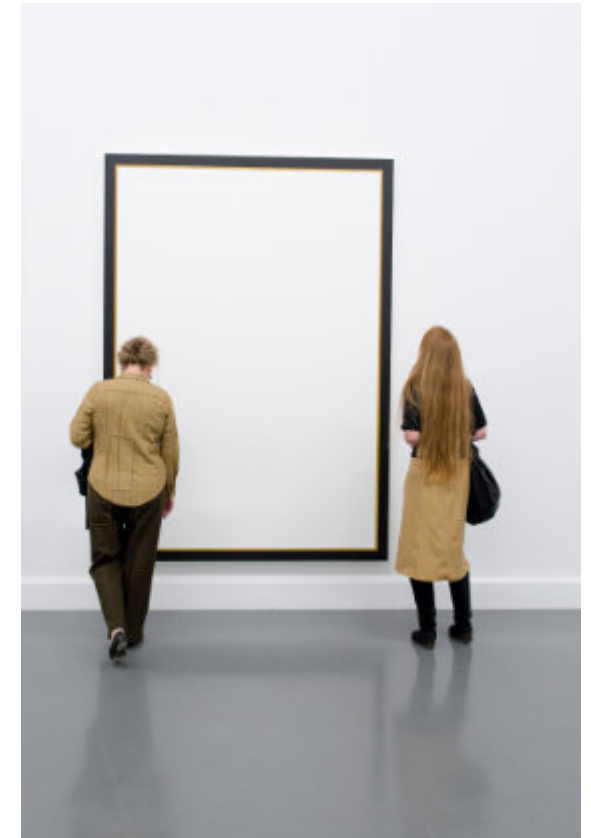
In een interview vanuit haar atelier in 2016 gaf Baer een inkijkje in haar werkwijze. In die jaren stelde ze haar schilderijen vooral samen op de computer, een eigentijds medium, terwijl diverse knipsels en kunstboeken aanvullend bleven. Beelden hebben een betekenis en daar wilde Baer de controle over houden. Het verhaal wat ze met haar kunstwerken wilde vertellen, ontstond al doende. Ze had een uitgebreide eigen bibliotheek tot haar beschikking en ze liet zich ook inspireren door afbeeldingen op internet. “Kunstenaars kunnen doen wat ze willen en dat doe ik dan ook”, zei ze stellig. Haar diverse verhuizingen beschouwde ze als zeer verfrissend; ze veranderde van plaats om haar intenties te veranderen en was graag een (tijdelijk anonieme) vreemdeling.

Schilderen was voor haar iets zeggen dat op geen andere manier kan. “Schilderen is poëzie, een primaire taal en dient voor alles wat onzegbaar is. Je kunt daardoor als kunstenaar heel diep gaan”, aldus Baer.

Alles komt samen

Ondanks of dankzij de dynamische ontwikkelingen van haar werk treffen we uiteindelijk in haar laatste kunstwerken abstractie, figuratie (o.a. neolithische stenen, vogels, figuren) en oeroude symbolen bijeen aan in enigmatische samenstellingen. Ook in haar teksten bespeuren we een verwevenheid van antropologie, archeologie, geografie en astronomie. Regelmatig greep zij terug op haar Ierse jaren. Haar fascinatie voor (Ierse) monolieten is dan ook vooral te zien in dit late werk. Jo Baer ontmoette aan het einde van haar leven, de creatieve mens van het prille begin.

Lisette Almering

Tentoonstelling 2009
Van Abbemuseum
Serie: Trio
Foto Fieke van Berkorn

Painting is poetry

The American painter Jo Baer, former minimalist, died January 21, 2025, in Amsterdam. Starting as a minimalist, she chose a figurative style in 1975. However, she returned to abstract painting in 2020. Painting was poetry for her, a primary language for everything that is unspeakable. In her latest works abstraction and figuration merge into enigmatic works of art.

SCHÄFER
NOTARISSEN

Wij zijn er voor jou.

Gashouder 36E
5613 CR, **Eindhoven**

Park 34-36
5671 GA, **Nuenen**

Maak een afspraak via 040 - 2 660 660 | info@notarismnodig.nl | www.notarismnodig.nl

musomanie | frank bierkenz

Frank loopt heel wat exposities af. Soms valt hem iets op dat hij vastlegt in de vorm van een digitale anekdote.

Dit kunstwerk roept vragen op, veel vragen. De blik, de losse hand, een tafel met drie onstabiel gepositioneerde poten. Je kunt er alles in zien. En ook niets...

Alberto Giacometti - 'Table' 1933
Expo 'Surrealisme' - Centre George Pompidou, okt '24

Na maar liefst getekende 88 afleveringen van Musomanie vond maker Frank het tijd voor een andere insteek.

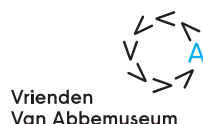
Als gepassioneerde museumbezoeker is hij als musomaan niet monomaan en bezoekt daarom in binnen- en buitenland expo's over de meest uiteenlopende onderwerpen, zoals kunst, techniek, fotografie, cinema, historie...

Nu onze samenleving uit elkaar dreigt te vallen en mensen zich verschuilen achter (a-)sociale media en vage AI oplossingen, vormen juist musea een nuttig alternatief tegen uitsluiting en hokjesdenken.

Kw arts

Colofon

KwArts is het kwartaalblad van de Vereniging Vrienden Van Abbemuseum.
Kwartaalblad, aflevering 111

Leden van bestuur
Stefan de Bever (voorzitter), Wildrik Burema (secretaris), Joost van Dijk (penningmeester) en Karin Overdijk

Redactie
Lisette Almering, Piet van Bragt, Hans van Doremalen, Hannie Groen, Els Grootemaat, Nelleke Slofstra, Leny Voortman en Jan Verheugt.

Verder werkten mee: Stefan de Bever, Frank Bierkenz en Sofie Wierda.

Eindredactie
Hans van Doremalen en Jan Verheugt

e-mail redactie
redactie@vriendenvanabbe.nl

Vormgeving en opmaak
Frank Bierkenz, www.frankbierkenz.nl

Fotografie
Fieke van Berkom, Frank Bierkenz, Nick Bookelaar, Peter Cox, Hans van Doremalen en Jan Verheugt

Bronnen
De gebruikte bronnen zijn bij de redactie bekend.

Bureau Vereniging VVA
Rita Bosch en Maartje Toet
Postbus 6188, 5600 AZ Eindhoven
tel. 06-18 25 64 93
e-mail: info@vriendenvanabbe.nl

Openingstijden bureau Vrienden
Maandag 9.30 - 17.00 uur

Alle redactiebijdragen zijn na publicatie ook te lezen via de website van de vereniging: www.vriendenvanabbe.nl

Blog
vriendenverenigingvanabbemuseum.blogspot.com

Drukwerk
MULTI CLICK BV
De modernste en duurzaamste drukker van Nederland

Van Abbemuseum
Stratumsedijk 2, 5611 ND Eindhoven
Postbus 235, 5600 AE Eindhoven
tel. 040-2381000
www.vanabbemuseum.nl

E-mail
info@vanabbemuseum.nl

Openingstijden museum
Dinsdag t/m zondag 11.00 - 17.00 uur